

Karsai László: Opponensi vélemény Stark Tamás: Hosszú út az első magyarországi deportáláshoz c. MTA Doktori értekezéséről (2022, 300.)

Elöljáróban szeretném leszögezni, hogy mind tartalmi, mind formai szempontból Stark Tamás disszertációját alkalmasnak tartom nyílt védeésre bocsájtásra. Komoly, új, eredeti forrásokat feltáró hazai és külföldi levéltári kutatómunka és a már publikált szakirodalom és forráskiadványok gondos, kritikus felhasználása alapján írta meg választott témája, az 1941-es kőrösmezői deportálások és a kamenyec-podolszkiji tömegmészárlások előtörténetét. Körültekintő alaposággal rekonstruálta az 1941-es eseményeket, majd bemutatta a felelősök egy részének 1945 utáni felelősségre vonását. Mindezek alapján javaslom, hogy munkáját könyv alakban is jelentesse meg.

Nagyon fontos, úttörő munkát végzett Stark Tamás a „galiciáner”, „idegen” zsidókkal szembeni tömeggyűlölet történetének feltárásával. Megpróbál eloszlatni egy máig élő mítoszt, legendát. Kovács Alajos az MTA tagja, a KSH hajdani, egyébként antiszemita elnöke, kiváló statisztikus 1920-ban hiába publikálta azt a tanulmányát, amelyben kimutatta, hogy a 19. század utolsó harmadában már a zsidó kivándorlók száma jelentősen felülmúlta a hozzánk bevándorló izraeliták számát. Zsidók, „kazárok”, „galiciánerek” beözönlésről harsogtak már a tiszzaeszlári per idején az antiszemita újságírók, politikusok, pedig a hozzánk Keletről érkező zsidók zöme nem bevándorló legfeljebb átvándorló volt, úticéljuk Nyugat-Európa, de még inkább az Amerikai Egyesült Államok volt.

Nagyon jók a dolgozatnak azon részei is, ahol részletesen dokumentálva bemutatja, hogy azok a zsidók, akiknek már a szülei és nagyszülei is az Osztrák-Magyar Monarchia területén születtek, miért nem tudták akkor, amikor ez élet-halál kérdése volt, vagyis 1941-ben állampolgárságukat igazolni. Különösen nehéz helyzetben voltak, derül ki Stark disszertációjából, azok a zsidók, akik az 1938-1941-ben visszacsatolt területeken éltek. Részletesen bemutatja, hogy milyen bürokratikus nehézségekkel, „időhúzással” találták magukat szembe azok a zsidók, akik egyáltalán megpróbálták állampolgárságukat igazolni. Aki Stark akadémiai doktori disszertációját elolvassa, és továbbra is azt próbálja állítani, hogy zömmel csak „külföldi”, állampolgárságukat megfelelően igazolni nem tudó „idegeneket” toloncoltak ki 1941-ben pl. Kárpátaljáról, azt nyugodtan nevezhetjük cinikus, tudatos történelemhamisítónak.

A tartalmi kritikai megjegyzéseimmel, valamint az opponensi véleményemhez csatolt hibajegyzékkel a disszertáció publikálását is szeretném segíteni.

A historiográfiai fejezet sajnos a disszertáció egyik leggyengébben megírt része. A témájával kapcsolatos fontosabb munkákat jószerint csak felsorolja, ezek elemzésétől, bírálatától, esetleg dicséretétől óvatosan tartózkodik. Ez azért sem igazán érthető, mert már disszertációja címével, amelyben a „deportálás” szó szerepel, állást foglal: elveti, nem használja, bírálja a zsidók 1941-es tömeges deportálásával kapcsolatban a megtévesztő és téves „idegenrendészeti eljárás”-kifejezést, Szakály Sándor „találmányát”. Sajnálatos, hogy sem Fejes Judit adatgazdag tanulmányát¹, sem A. Sajti Enikő munkáit² nem használta fel disszertációja írásakor. Utóbbi témába vágó monográfiáját azért is fontos lett volna idézni, mert ebből is tudjuk, hogy a horvátok, a németek élénk tiltakozásával keveset törődve, 1941-ben kb. 30.000 zsidót deportáltak a megszállt Szerbiába. Még az opponens is lehet talán kicsit hiú: ha már a disszertáció szerzője a bevezetőjében őt a Szakály Sándorral folytatott „vita” egyik főszereplőjének nevezi, akkor idézhette volna azokat a lábjegyzetekkel bőven ellátott cikkeit, forrásközléseit, amelyekben akár Szakály nevét nem is említve, de az 1941-es deportálások történetével foglalkozott. Sajnálom, hogy éppen a magyarországi amerikai diplomaták 1941-es jelentéseit idéző, ismertető hosszú és még 2009-ben megjelent írásomat nem használta fel.³ Így az a látszat keletkezhet, hogy a NARA-ban ő találta meg elsőként ezeket a fontos diplomáciai jelentéseket. Ugyanakkor annak örülök, hogy nagyjából és egészében ugyanazokat a jelentéseket idézi, ismerteti most, mint én csaknem 15 évvel ezelőtt.

Amikor a disszertáció írója kilép az általa legjobban ismert, sokat kutatott szűkebb témakör határai közül, leírásai, elemzései néha elnagyoltak, vázlatosak. A kelet-európai zsidók 19-20. századi történetével kapcsolatban az elmúlt évtizedekben publikált alapvető forrásmunkákat Stark nem idézi, elemzéseiket, leírásaikat nem veszi át, igaz, nem is vitatja. Fő témájához csak lazán kapcsolódó adatok sorolása helyett, tömören, közérthetően valódi, átfogó történelmi háttérrel kellett volna rajzolni az antiszemitizmus okairól és következményeiről. Meg kellett volna említeni, hogy a „Cion bölcseinek jegyzőkönyvei” c. hírheft hamisítvány éppen az I.

¹ Fejes Judit: On the History of the Mass Deportations from Carpathian-Ruthenia 1941. In: Randolph L. Braham and Pók Attila (eds.): *The Holocaust in Hungary. Fifty Years Later*. (New York, Columbia University Press. 305–327.) Fejes „hiánya” részint ahhoz vezet, hogy már hosszú évek óta az USA-ban dolgozó kollégánk által már 1994-ben a budapesti nemzetközi holokauszt konferencián előadottak egy részét saját kutatási eredményként tünteti fel munkájában, részint – és ez kevésbé fontos – nem tudja, hogy e sorok írója is írt szakvéleményt Szirtes Zoltán hajdani feljelentése ügyében.

² A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941-1944* (Kossuth K., 1987.)

³ Karsai László: 1941. augusztus 27-28. (*Élet és Irodalom*, 2009. szeptember 11.) Szakály Sándorral Kamenyec-Podolszkijről folytatott vitánkról írva megemlíthette volna például a „Szakály, Horthy és korlátozott történelmi igazság” c. cikkemet (*Élet és Irodalom*, 2018. szeptember 7.), vagy azt a cikkemet, amelyikben azzal foglalkozom, hogy a történelem tankönyvek a legjobb esetben milyen feltűnően hallgatnak a holokauszt első ötszámjegyű tömeggyilkosságáról, rosszabb esetben torzítanak, történelmet hamisítanak. Karsai László: A Kamenyec-Podolszkij-i deportálásokról (*Élet és Irodalom*, 2006. október 20.)

világháború végén volt Európa- sőt világszerte igen népszerű. A bolsevik forradalom, és az európai radikális, szélsőbaloldali mozgalmak, pártok vezetői között elég sok zsidó származású volt ahhoz, hogy milliók és milliók adjanak hitelt az évszázadok óta terjesztett zsidó világösszeesküvés-legendának, rágalomnak. Hiányzik a nácik zsidópolitikájának felvázolása, az eviáni konferencia és a Kristályéjszaka érdemi tárgyalása, amelyek nélkül nem érthető a magyar kormányok 1941 előtti „zsidópolitikája” sem. (24-ig)

Hiba, hogy a szerző nem említi meg, hogy W. Wilson amerikai elnök világbéke-programját nem hajtották végre, szinte sehol nem tartottak a vitatott területeken népszavazást, maga Wilson csalódott, megtört emberként utazott haza Párizsból, ráadásul az amerikai szenátus nem volt hajlandó a Párizs környéki békék ratifikálására. (27.) Le kellett volna szögezni, hogy az I. világháború után meghúzott határok éppen annyira nem vették figyelembe az „etnikai elvet”, mint a régi dinasztikus, birodalmi határok, lásd a Szudéta-vidék Csehszlovákiához, Elzász-Lotaringia Franciaországhoz, Erdély Romániához, a Felvidék Csehszlovákiához csatolását, arról nem beszélve, hogy a Török Birodalommal hogyan bántak (el) a győztesek és a balkáni utódállamok. (28.) Nem teljesen érthető az első világháború utáni új államok és alkotmányaik ünneplése a szerző részéről. Egyetlen demokratikus állam jött létre Közép-Kelet-Európában, Csehszlovákia, de Bibó István hajdan joggal vetette fel, hogy mit is keresnek a németek és a magyarok a csehek és szlovákok nagy, testvéri egymásra találása eredményeként létrejött országban... (29.)

A Nemzetek Szövetsége fölösleges és haszontalan szervezet volt. Éppen a nemzeti kisebbségek védelmét nem tudta biztosítani. (30.)

Minden példa, így a történelmi példák is általában sántítanak. A „Magyarország a második Ukrajna” c. gondolat viszont toloszékét érdemel. A fehérterror kb. 1000 áldozata volt, hogy lehet ezt összehasonlítani a több tízezer szovjet polgárháborús zsidó áldozattal? (32.) Súlyos kijelentés, hogy Magyarországon a „rendszer ellenségeire megtorlás, megsemmisítés várt” 1919-1920-ban. (49.) Tárgyszerű leírás kellett volna a vörös- illetve a fehérterror kb. 1000-1000 áldozatáról, megemlítve, hogy a vörös terror áldozatainak egy része a Tanácsköztársaság ellen fegyverrel harcoló, magukat büszkén ellenforradalmároknak valló személy volt.

A kérdéskörrel foglalkozó szakirodalom már feltárta, hogy a magyarországi antiszemitizmus jóval erőteljesebb volt, mint azt például maguk a zsidók a 19. század utolsó két-három évtizedében, majd a 20. század elején hajlandók lettek volna felismerni. Különbséget kellett

volna tenni a zsidók asszimilációja és integrálódása között. Utóbbi jelenthette a vallás megtartását, annak hangoztatásával, hogy a zsidók tulajdonképpen „Mózes vallású magyarok...” Hiányolom, hogy Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, a konzervatív, antiliberalis, antikapitalista és antiszemita erők egyik vezéralakja, fő ideológusa csak nagyon későn, és alig kerül említésre (41.) és a zsidó vallás egyenjogúsításáért vívott hosszú küzdelem szinte észrevétlen maradt.

Ha az európai antiszemitizmus körképét próbálja vázolni a szerző, akkor jobb lett volna a német és francia antiszemita propagandisták, politikusok és magyar elvbarátaik kapcsolatairól, esetleges kölcsönhatásokról írni. A lengyel-román párhuzam említése itt és így, pontos idézetek, hivatkozások nélkül csak „lóg” a levegőben. Jó lenne tudni, hogy kik, hol, mikor beszéltek Romániában, Lengyelországban és Magyarországon „zsidó túltelítettségéről”, (51.) amely állítást egyébként a szerző megismétel. (58.) Ráadásul úgy, hogy bizonyító lábjegyzet, hivatkozás, szakirodalomra való utalás, pláne eredeti lengyel és román röplapok, újságcikkek, tanulmányok, könyvek idézése itt is elmaradt.

A Tanácsköztársaság vezetői körében a zsidó származásúak számaránya jelentős volt. A kb. 3000 magyar „judeobolsevista” a kb. 800.000 fős magyarországi zsidóság körében félelmet, gyűlöletet, megvetést stb. ébresztett. Csak a Tanácsköztársaság vezetésében szerepet játszó zsidókkal megmagyarázni, sőt megindokolni a Horthy-rendszer antiszemitizmusát nem lehet. Zsidók voltak már Horthy körül Szegeden is, a vörös terror áldozatai között is „túlreprezentáltak” voltak az izraelita vallásúak, nem csak a bankárok és kereskedők, ügyvédek és orvosok körében. (53-54.)

Mivel a magyarországi antiszemitizmus 19-20. századi történetének érdemi tárgyalása elmaradt, ezért is téves azt állítani, hogy az antiszemitizmus különböző formái a Tanácsköztársaság bukását követő időszakban, az 1920-as évek elején eresztettek mély gyökereket. Ezek a „gyökerek” már évtizedek óta léteztek, csak az I. világháború előtti politikai elit nem engedte, hogy ezekből a gyökerekből, bokrok, cserjék, majd sűrű erdő fejlődjön ki. (57-ig)

A numerus claususról szóló, egyébként ebben a munkában főlegesen hosszú leírást Kovács M. Mária tanulmányaival kellett volna kezdeni, Prohászkaival, az „ötletadóval” folytatni, és leszögezni, hogy milyen „csekélyeségről” volt itt szó. A zsidók gazdasági pozícióihoz (bankok, gyárak, bányák, városi bérházak stb.) nem nyúltak. (58-61.)

Prohászka későn kerül elő (65.), ráadásul a szerző megint túl óvatos, nem foglal állást a Fazekas Csaba-Mózessy Gergely közötti vitában. Nem elég arra utalni, hogy léteznek olyanok, akik a székesfehérvári püspököt nem tartják antiszemitának, hanem állást kellene foglalni, kinek van (volt) igaza: Fazekasnak, vagy Mózessynek? (65.) Ugyanígy nem foglal állást egy másik, hasonlóan fontos kérdésben a disszertáció szerzője: Bolgár Dániel és Ungváry Krisztián még népszerű hetilapokban is késhegyre menő vitát folytatott arról (erősen sarkítva az álláspontokat), hogy a magyar zsidók gazdagok voltak-e (Ungváry) vagy szegények (Bolgár)? Érdemes lett volna a Horthy-korszak antiszemitizmusával és általában társadalompolitikájával kapcsolatban Ungváry Krisztián akadémiai doktori disszertációja opponensi véleményeiből néhány sarkos megállapítást is idézni.

Horthy antiszemitizmusa is érdemi elemzést, leírást érdemelt volna, nem elég mindössze két odavetett megjegyzését idézni. Ráadásul az 1921-es állítólagos filozemita megjegyzése és az 1940-es antiszemita kiszólása közötti időszakban történt egy és más zsidó ügyben Magyarországon Horthy jóváhagyásával, egyes esetekben irányításával. Turbucz Dávid és Ungváry Krisztián művei alapján erről a kérdésről ma már elég sokat tudunk. (68.)

Az összefoglalásban már jól írja a szerző, hogy 1914 előtt Európában nem voltak a mai értelemben vett országhatárok, még az USA-ba is útlevél nélkül lehetett utazni. Személyi okmányokat, útlevelet csak az cári Orosz Birodalom határán kértek az utazóktól. Kár itt úgy fogalmazni, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia határai „nyitva álltak”, mert ilyen, az utasokat, utazókat, vándorlókat megállító határok Európában sehol sem voltak. (68.)

Az nem sokat jelentett, hogy a miskolci lengyel konzulátus Palesztinába szóló útiokmányokat állított ki. (89.). Csak pár oldallal később közli a szerző, hogy az angol mandátum-területekre, így főleg és elsősorban Palesztinába a brit hatóságok csak nagyon korlátozott számban engedtek be zsidókat. (97.) Ugyancsak fontos lett volna utalni arra, hogy 1918 után az USA lezárta a határait. Szigorú bevándorlási kvótákat vezettek be, elsősorban az angolszász és a skandináv bevándorlókat fogadták be, a dél- és kelet-európai lakosokat, főleg és elsősorban a zsidókat nem. Utóbbiakat még a nácik hatalomra jutása után sem fogadták be tömegesen. (97.)

Ha Bethlen István antiszemitizmusáról akart írni, nem elég egy parlamenti beszédéből két mondatot idézni. Kovács M. Mária két komoly tanulmányt írt Bethlen antiszemitizmusáról, ezeket kellett volna idézni, ismertetni.⁴ (100.)

Ha megemlíti Löw Immánuel, róla el kellett volna árulni, hogy nem csak szegedi (neológ) főrabbi, hanem már az I világháború előtt világhírű tudós is volt. (102.) Sajnálom, hogy eddig még nem figyelt föl arra a tanulmányomra, amelyben igyekeztem összefoglalni, hogyan vélekedtek a Képviselőházban a Felsőházban a külföldi, hozzánk menekülő, vagy hazánkon csak átvándorolni próbáló zsidókról.⁵

Amennyire jól, alaposan ismeri az 1941-es magyarországi események, és a kamenyec-podolszkiji tömegmészárlás történetét, Stark olyan bizonytalan, amikor a holokauszt szűkebb témájához csak kapcsolódó történetét kellene előadnia. Mára már elavult szakkönyvek, tanulmányok alapján is dolgozik, így fordulhat elő, hogy nem tudja, semmiféle előzetes román-német megállapodásról nem volt szó, a németek éppen annyira fel voltak háborodva, amikor a románok deportáltak hozzájuk, az általuk megszállt területekre Bukovinából és Besszarából zsidókat, mint amikor a magyarok Kárpátaljáról. (166.) Stark sajnos nem ismeri a holokauszthoz vezető döntési folyamattal kapcsolatos legfrissebb szakirodalmat. Mára eljutottunk odáig, hogy az úgynevezett intencionalista-funkcionalista vitát a holokauszt-történészek döntő többsége csak historiográfiai szempontból tartja érdekesnek. A funkcionalista iskola egyik vezető alakja, Martin Broszat hajdan még az 1941-es tömeggyilkosságok kapcsán a holokauszthoz vezető tömeggyilkossági folyamat „kumulatív eszkalációjáról” írt. A nála jóval fiatalabb német holokauszt történész, Christian Gerlach „kiszámított eszkalációról” írt pár éve, mintegy újra felmelegítve az intencionalista iskola egyik alaptételét, a berlini központból, értsd Hitler-Himmler-Heydrich közvetlen irányítása alatt zajló tömeggyilkosságokról. Stark nem tudja, hogy Christopher Browning hajdani egyik legközelebbi munkatársa, szerzőtársa, az USHMM egyik fő történésze Jürgen Matthäus milyen meggyőzően érvel már évek óta amellest, hogy 1941 őszéig semmiféle általános, a zsidók legyilkolására vonatkozó parancsot Hitler nem adott ki. Matthäus jó, használható elemzési keretet ad akkor, amikor „ellenőrzött” eszkalációról ír.⁶ Akkor, amikor Hitler 1941.

⁴ Kovács M. Mária: Bethlen István és a zsidókérdés (*Mozgó Világ*, 2015/7-8. sz. 13-23.); KMM: Bethlen István a zsidókérdésről, a numerus claususról és a zsidótörvényekről. In: R. L. Braham (szerk.): Tanulmányok a holokausztról XI. k. (Múlt és Jövő K., Budapest, 2021., 37-58.)

⁵ Karsai László: Beözönlők (*Mozgó Világ*, 2015/10. sz. 23-28.) Idézem például azokat a képviselőket is, akik a nácik előtt menekülő zsidókat „vörös patkányoknak” nevezték.

⁶ Karsai László: A holokauszt és a történészek – historiográfiai vázlat (*Mozgó Világ*, 2020/7-8. sz. 139-157.); Karsai László: A holokauszt és a történészek az 1980-as évektől napjainkig (*Múltunk*, 2021/4. sz. 146-190.)

március 3-án tábornokai előtt a bolsevik komisszárok és a kommunista intelligencia kiirtásáról beszélt senki, legkevésbé maga Hitler gondolhatott, vagy célozhatott a zsidók totális lemészárlására. (219.) Hitler, Himmler, Heydrich és az Einsatzgruppe parancsnokok nem véletlenül támogatták, olykor kezdeményezték a megszállt területeken a pogromokat még a Barbarossa-hadművelet első három-négy hónapjában. A fő cél a Lebensraum „zsidómentessé” tétele volt, és 1941 őszéig még nagyjából mindegy volt a náci vezetők számára, hogy ezt a zsidók agyonlövésével, vagy menekülésre készítésével, kényszerítésével érik el.

A disszertáció legjobb részeihez tartoznak azok az oldalak, amikor a Magyarországról deportáltak szörnyű szenvedéseiről többek között a DEGOB-jegyzőkönyvek alapján ír. Nagy kár, hogy mindössze három jegyzőkönyvet (651, 905, 2067) tartott érdemesnek idézni, de a neten fellelhető anonimizált változatban csak kezdőbetűkkel szereplő személyeket, „adatközlőit” nem mutatja be. Az általa legtöbbször idézett S. G. nem más, mint Sach Gézáné (Munkács, 1909.), könyvelő, akinek sikerült 1941-ben „haza”-, vagyis Magyarországra visszajutni, de 1944-ben ismét deportálták, és megjárta Auschwitzot és több más lágert, végül Bergen-Belsenben érte meg a felszabadulást. Nagyobb probléma, hogy Stark még legalább jó egytucatnyi olyan DEGOB-jegyzőkönyvet építhetett volna be a disszertációjába, amelyben igen fontos, olykor megrázóan érdekes információk vannak az 1941-es deportálásokról és a deportált magyar zsidók szenvedéseiről. A következőkre gondolok: 129., 195., 228., 372., 385., 594., 655., 697., 699., 739., 1094., 2367., 2830., 3031. sz. jegyzőkönyveket jó lett volna, ha idézi, ismerteti.

Szeretném tájékoztatni a szerzőt (is), hogy a putnoki zsidók 1941-es deportálása csak legenda, nem igaz, nem történt meg. Ezt onnan tudom, hogy hosszú hetekig kutattam az MNL BAZML-ben Miskolcon és átnéztem többek között a putnoki járás főszolgabírójának az 1938-1948 közötti iratanyagát. Mivel az 1941-es népszámlálás adatai szerint összesen 519 izraelita vallású + 5 zsidónak minősített ember élt ebben a kisvárosban, ha őket 1941-ben valóban deportálták volna, akkor ennek az 1941-1942-es iratanyagban nyoma kellett volna maradni. Ha elvitték volna az összes zsidót Putnokról 1941-ben, akkor 1944. május 29-én Ferenczy László csendőralezredes nem jelenthette volna, hogy a putnoki járásból összesen 588 zsidót vittek a miskolci gyűjtőtáborba.⁷

⁷ Ferenczy László idézett jelentésének teljes szövegét lásd: Molnár Judit (szerk.) *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróskor előtt* (Scolar-ÁBTL, Budapest, 2014. 296-301.)

Ma már szinte senki nem próbálja azt állítani, hogy a németek kérték, vagy egyenesen követelték volna 1941-ben a magyar zsidók deportálását. Ellenkezőleg, mint arra Stark is utal, éppen a német illetékesek határozott tiltakozása miatt kellett a deportálásokat leállítani, ezt maga Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter is elmondta a Képviselőházban. Fontos lett volna megemlíteni, hogy ezt már nyugodtan megtehetette 1941. november 26-án, miután pontosan öt nappal korábban maga Bárdossy László miniszterelnök árulta el a T. Házban, hogy: „Mi az ukrajnai területek elfoglalása után az odavaló, galíciai illetőségű zsidókat igen jelentékeny számban kitelepítettük. (Igaz! Úgy van!). Még többet akartunk kitelepíteni, de a velünk baráti Német birodalom figyelmeztetett bennünket, hogy ezt tovább ne tegyük. Ez előtt a kívánság előtt kétségtelenül meg kellett hajolnunk.”⁸ Stark „idézi” a Holokauszt c. könyvem 230. lapját, tévesen. (214.) Ott sem, és sajnos másutt sem írtam ebben a munkámban arról, hogy a miniszterelnök és a belügyminiszter is beismerte, elárulta, hogy a németek tiltakozására, nyomására kellett a magyar hatóságoknak leállítani 1941 augusztusában a deportálásokat.

Nagyon fontos kijelentések, állítások esetén a disszertációból nem tudjuk meg, honnan veszi, milyen forrásokból dolgozik a szerző. Például nem tudom, hogy honnan tudja, hogy a brit titkosszolgálat megfigyelte, lehallgatta, és megfejtette Jeckeln és Himmler közötti rádióüzeneteket. (238.)

Bizonyosnak tartom, hogy Szálasi „zsidópolitikájával” kapcsolatban a disszertációban idézett, történelmi környezetéből kiragadott mondatnál többet, mást is lehetett volna írni, és akár magától a Nemzetvezetőtől idézni. (265.)

Stark Tamás nagyon fontos disszertációt írt. Véglegesen leszámolt azokkal a nézetekkel és terjesztőkkel, akik szerint nem a zsidók tömeges deportálása történt 1941-ben Magyarországon (és főleg Magyarországról), hanem valamiféle normális, jogállamokban mindennaposnak tekinthető „idegenrendészeti eljárás” keretében csak az állampolgárságukat igazolni nem tudó, idegen, külföldi személyeket toloncolták ki eredeti hazájukba. Feltárja és részletesen dokumentálja ennek a tömeges deportálásnak a történelmi gyökereit, ideológiai (antiszemita) okait és megrázó képet fest a deportáltak szörnyű sorsáról, döntő többségük kínhaláláról. Befejezésül szeretném még egyszer leszögezni, hogy a disszertációt nyílt védelemre alkalmasnak tartom.

⁸ KN-1939-1944-XI-537. Bárdossy László válasza az interpellációkra, 1941. november 21.

Budapest, 2023. január 30.

Karsai László, DSc

professor emeritus

Hibajegyzék

Sajnos a disszertációban sok az elütés, a téves, hiányos lábjegyzet, nagyon sok helyen kell majd kijavítani az évszámokat, helyesen írni egyes személyek nevét. A téma és a könyv, mint a bevezetőmben jeleztem, érdemes a publikálásra. Egy könyvben fellelhető ilyen jellegű hibák nagy száma azt kockáztatja, hogy az olvasó a tartalmi hitelességet is megkérdőjelezi.

Fölösleges az újpesti antiszemita demonstrációt kétszer megismételni. (45-46.)

Ugyanígy felesleges volt kétszer is megemlíteni az Ébredő Magyarok 1919. november 30-i tömeggyűlését (64. és 76.)

Elütés: az országot nem 1876-, hanem 1867 óta vezető politikai elitet akart a szerző írni. (47.)

A „holokauszt”-szót olvashatjuk Holokauszt-ként (11 alkalommal) és holokauszt-ként is (kétszer).

Ha a netről töltünk le a világhálón (is) megtalálható szakmunkát, történeti forrást, onnan bármit idézünk, ismertetünk, meg kell adni a letöltés időpontját (év-hó-nap), ezt a szerző elmulasztotta.

A *Népköztársaságot* kiáltották ki, nem köztársaságot 1918. november 16-án. (48.)

Nem volt második Bethlen-kormány, a szerző második Teleki-kormányt akart írni. (100.)

Ferenczy László 1940-ben még csak csendőr őrnagy volt, és csendőr alezredesként, majd ezredesként a nyilas uralom idején nem a BM-ben volt „zsidóügyi szakértő”, hanem ő volt a nyilasok zsidópolitikájának az egyik fő végrehajtója. (137.)

Stark kitalált egy új, rossz módszert a Képviselőházi Naplók idézésére. A szakirodalomban bevált szokás: KN-1935-1939-kötetszám-oldalszám, a felszólaló vagy interpelláló neve, a felszólalás vagy interpelláció időpontja.

Komolyabb hiba a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára nevét, pontosabban rövidítését (MNL OL) sorozatosan eltéveszteni. A rövidítés (MNL) után hol tesz pontot, vagy vesszőt (főlegesen). Viszont MNL, MOL-t ír (hétyszer) és MNL MOL-t ír kétszer, mind a kilenc hibás. Igaz, a pontos MNL OL „győzött” ez így 18 alkalommal fordul elő.

A mai magyar szakirodalomban már egyetlen komoly hadtörténész sem nevezi az 1941 júniusi kassai légitámadást „tisztázatlan incidensnek”, nagyon valószínű, hogy eltévedt szovjet repülőgépek hajtották végre a támadást. (147.)

Az 1941 januári bukaresti pogrom nem csak egyszerű, ám száznál több zsidó áldozatot követelő „incidens” volt. A Vasgárda puccsot kísérelt meg, Ion Antonescu hatalmát akarták megdönteni, de mivel a német illetékesek nem támogatták őket, a Conducatornak sikerült hatalmát megőrizni. (150.)

Zavaró olyan mondatot olvasni, hogy „Amint *arra* korábban már szoltunk...” (155.)

1941. július 12-én Siménfalvy Sándor nem „iratot”, hanem bizalmas rendeletet adott ki. (165.)

Figyelmetlen, amikor Stark arról ír, hogy a kormánypárti és szélsőjobboldali sajtóban írtak német katonai sikerekről 1941 júniusában és júliusában. (167.) New Yorktól Londonig és Pekingtől Buenos Airesig a lapok másról, mint a Wehrmacht csapatok viharos ütemű előretöréséről nem írtak, mert nem is írhattak.

Az 1941. évi XV. törvényt augusztus 8-án csak kihirdették, hatályba október 10-én lépett. (167.)

Stark Tamás többször idézi R. L. Braham által szerkesztett és a magyar holokausztról szóló földrajzi enciklopédiáját (418-423. sz. lábjegyzetek). A 175/424. sz. lábjegyzetben az angol nyelvű kiadásra vált, de a töredékesen megadott cím után csak ennyi áll: „**oldalszám**” (sic!).

Nem sikerült az USA Nemzeti (Országos) Levéltára rövidítését (NARA) feloldani: National Archives and Records Administration a „megfejtés”. Stark egy helyen „The National Archives of the United States”-nek fordítja a NARA-t, ami téves. (207/523.)

Eichmann egyik, a szakirodalomban is jól ismert tömeggyilkos beosztottja volt Theodor Dannecker, nem „Theodore” volt a keresztnéve. (217.) Hiba Goebbels nevét Göbbelsnek (220.), Erich von dem Bach-Zelewski nevét Bach-Zelewsky-nek (223.) írni. Egy helyen a következő áll a kéziratban: „A zsidótanácsok őket jelölte ki elsőként.” (224.) Engem érdekel, hogy lehet egy „folyó által határolt területre” költöztetni a zsidókat. Lehet, hogy itt egy szigetről van szó, de a szövegből később kiderült, hogy az egyik gettó egyik határa volt egy folyó. (226.)

Nincs olyan, hogy „Reichcommissariat”, ezt Reichskommissariat”-nak írják. (228.) Engem zavar a „magállapítás” a megállapítás helyett. (235.)

Martin Bormann Hitler egyik legbizalmasabb, legnagyobb hatalmú híve, Pártkancelláriájának vezetője volt. Ha nevét ragozni kell, akkor így írjuk: „Bormann-nal” (258.)

Téves SS vezérőrnagyokról, SS alezredekéről, SS őrnagyokról és SS főhadnagyokról írni. Ha azt írjuk, hogy SS Obersturmbannführer, az pontos, esetleg hozzátehetjük: (kb. alezredes).

Pásztóy Ámon neve Szálasi naplóiban nem fordul elő. Stark, számomra érthetetlen módon szakirodalomnak tekinti Komlós János frissen leszerelt ÁVÓ-s őrnagynak az egyik napilapban még 1959-ben megjelent cikksorozatát, és őt idézi. (264.) Komlós egyébként pontosabb volt, mint Stark, mert ő azt állítja, hogy nem Szálasi naplójában, hanem a Hungarista Napló-ban említik egy helyen Pásztóy nevét. A szerző helyében én az MNL OL-ban ellenőrizném Komlós minden egyes állítását.

A sokszor igen hiányos, pontatlan lábjegyzetelés egyik legriasztóbb a 272/709. sz. jegyzet, amelyben a BFL-es jelzet zárójelben szerepel.